

uborka: Csak a Szám 11,5 említi, de Izr. fiai kedvelték és sokra tartották (a pusztában vágyakozva gondolnak vissza az Egyiptomban fogyasztott ~ra). Iz 1,8: a próf. a magára maradt Siont a csőszházhoz hasonlítja az ~földön (vö. Jer 10,5). Mint a szőlőben (Iz 5,2; Mt 21,33) az ~földön is építettek „örtornyot” a termés védelmére.

Uc: → Husz.

udvarmester, udvarnagy: → gondnok, → hivatalnokok.

Ugarit: föníciai város a szír partvidéken; ma Rász-Samra. Cl. F. A. Schaeffer irányításával folytatott ásatásai (1929–39, majd 1948-tól) tették híressé. A hajdani ~ az ÓSz-ben ugyan nem fordul elő, de az Amarna, Bogazköy és Mari közti levelezésben szerepel, mint fontos föníciai kikötőváros. Kb. Kr. e. 2000-től szemiták lakták; virágkorát a Kr. e. 15–12. sz. között élte, utána hamarosan feledésbe merült. Virágkora idején egyiptomi, majd hetitita hatás alatt állt; a Kr. e. 13. sz. folyamán égei-mükénei népelemek olvadtak be az eredeti lakosságba. A kb. Kr. e. 1375 és 1235 közé eső időből ismeretes a királyok neve: I. Nikmaddu, Jakarum, I. Ammisztamra, II. Nikmaddu (IV. Amenóphisz, Echnaton fáraó és Suppiluliuma hetitita király idején), Arhalbu, Nikmepa (II. Mursili hetitita király korában), II. Ammisztamru (III. Hattusili és IV. Tuthalija hetitita királyok idején), Ibiranu, III. Nikmaddu és Ammurápi. – Az ~ban folytatott ásatások eredményeit aligha lehet túlbecsülni (R. Dussaud írja: „A Rász-Samrában talált táblák fölfedezése jelentősebb mindennél, ami valaha is történt a könyvtártudomány területén”), mert nemcsak a város került felszínre épületeivel (hatalmas templomi kv.-tárával) és nekropoliszával, hanem egy egész irodalom, amely szinte teljesnek mondható képet nyújt egy föníciai (és ezzel közvetve az egyik kánaáni) művelődési központról abból az időből, amikor Izr. fiai Kánaánban letelepedtek. Az ugaritisztika önálló tudományággá fejlődött, amelynek irodalma már-már áttekinthetetlen. A következőkben összefoglaljuk az ~ban fölfedezett nyelveket és írásokat, valamint az 1966-ig ismertté vált szövegeket, és vázoljuk az érintkező pontokat ~ és az ÓSz között. – I. Nyelvek és írások. A) Nyelvek. Az ~i szövegek az ókori K klasszikus nyelveit (sumer, akkád, egyiptomi) és a hurrita nyelvet képviselik, de néhány ciprusi és hetitita felirat is akad köztük. A lakosság ~i nyelven beszélt; ez a szemita nyelvcsaládnak (→ szemiták) egy kánaáni nyelvjárása lehetett, amely rokon volt az ÓSz héb. nyelvével. Az első ~i nyelvtant C. H. Gordonnak köszönhetjük (Róma, 1940), az első ~i szótárt a magyar Aisleitner József állította össze (Wörterbuch der ugaritischen Sprache. Berlin, 1963. kiadta O. von Eissfeldt). – B) Írások. A sumer szövegek az ismert szótagoló ékírásban maradtak fenn, az egyiptomi és a hetitita szövegek hieroglifikus írásban, a ciprusi szövegek protolineáris írásban, az akkád és a hurrita szövegek részint ismert, részint még megfejtetlen (1966) ékírásban. Az ~i szövegek szintén ékírásban maradtak ránk, amelyet H. Bauer, É. Dhorme és Ch. Virolleaud fejtett meg. Az ékírást arra tett kísérletnek tekinthetjük, hogy a bonyolult írásrendszert fölcseréljék egy kényelmesebb rendszerrel, amely már az → ábécé alapelvére épült. Ennek az írásnak a feltalálója az alfabetikus elvet ékírásos formában érvényesítette. Találmánya egy ideig használatban maradt, és egészen Palesztináig elterjedt, de vsz. az eredeti föníciai alfabetikus írással nem tudta a versenyt fölvenni. – II. Ugariti szövegek. Zömükben mitikus és közigazgatási tárgyúak, de elvétve tört.-i tárgyú is akad köztük. Az 1965-ig ismertté vált szövegek mind elérhetőek (C. H. Gordon, Ugaritic Textbook, Róma, 1965). – A) Mitikus epikai szövegek. 1. Baal és Mót mítosza különféle szövegekből tevődik össze, és a termékenység istenének, → Baalnak harcait beszéli el a nyári hőség és aszály istene, Mót ellen: átmenetileg Baal vereséget szenved (halál), de aztán végérvényes győzelmet arat (feltámadás) megölt ellenfele fölött. – 2. Vers a szép és kedves istenekről: Sahar és Salim istenek születésének és felnövésének mitikus tört.-e. – 3. Nikkal-himnusz. Jarih holdisten menyegzőjének mitikus tört.-e a sumer-babilóniai holdistennővel, Nikkallal. – 4. Refaim-mítosz. – 5. Keret-eposz: Hbr királya, Keret szenvedésének tört.-e, harca Udm

királya, Pbl ellen, házassága Udm királyának lányával, Hryval és további uralma. – 6. Akhat-eposz: Danel király és fia, Akhat sorsának tört.-e. – B) Közigazgatási szövegek. 1. Listák: áldozatok, az ~ban tisztelt istenek, személyek, testületek, helységek listája, valamint leltári jegyzékek stb. – 2. Levelek. C. H. Gordon, Ugaritic Literature. Róma, 1949. – C) Történeti szövegek. Vsz. ide tartozik a hurrita nyelven fennmaradt ún. Proclamation de Selek. Egy másik ékírásos tábla regestának tekintető, II. Nikmaddu ~i királynak Suppiluliuma hettita királlyal folytatott levelezéséből származhat. – III. Ugarit és az ÓSz. Ebben a keretben csak néhány közvetlen érintkezőpontra utalhatunk. Nyelvi és vallási szempontból az ~i szövegek sok egybeesést mutatnak az ósz-i szövegekkel, ugyanakkor tört.-i adalékkal ritkán szolgálnak. – A) Nyelvi megfelelések. Az ~i szövegek az ÓSz számos homályos részletének világosabbá válásához hozzásegítettek. Sok párhuzammal találkozunk a képes beszédben és a hasonlatokban, a költői paralelizmusok és a stilisztikai alakzatok terén. – B) Vallási szempontból elsősorban → El uralkodói szerepét kell kiemelni az ~i istenek világában. Ezenkívül: Leviatán, a káosz szörnye az ~i szövegekben Lotánként bukkan fel Baal és Mót mítoszában, ugyanolyan kifejezések vonatkoznak rá, mint Izajásnál (Iz 27,1). Az Ez 14,14.20 és 28,3 említette → Dánielt mint a bölcsesség és a jámborság példaképét sokan az Akhat-eposz 2 főszereplőjének egyikével azonosították, föltéve, hogy Ezekiel az idézett helyeken egy föníciai alakot épített bele az ÓSz-be. Az ugariti Danelnek szóló ígéret (fiú!) az ÓSz egyik alapvető témáját (→ ígéret) idézi. Kultikus téren az áldozati állatok és az áldozatok elnevezései mutatnak hasonlóságot. Más megvilágítást kapott a Kiv 23,19 különös parancsa is („A gödölyét ne fõzd meg anyja tejében”), amikor az ~i szövegekből kiderült, hogy egy ~i szokással fordul szembe. Ám az egyezéseken kívül alapvető eltérések is kimutathatók; → mítosz. – C) Eddig csak kevés tört.-i szöveg került felszínre. A mitikus epikai szövegekből Dussaud és Virolleaud által levont tört.-i következtetések, kivált a → pátriárkák korára vonatkozóak (a föníciaiak a Negeben éltek és itt harcoltak az ósatyákkal) nagy feltűnést keltettek, de ma már általánosan elvetik őket. Ezzel szemben az ~i irodalom áttételesen több tört.-i összefüggés felismeréséhez hozzásegített. Így pl. világosabbá vált, hogy az ékírásos jogrendszer milyen hatással volt a partvidékre; igazolni lehetett a hapiru (→ héberek) azonosítást; jobban kirajzolódott az a hatás, amelyet Egyiptom és az égei-mükénei kultúra Elő-Ázsiára tett. Az, hogy ismeretessé vált → Baal-Szefon, valamint kultuszának Casius „hegyé”-re való átterjedése, segítséget jelentett a kivonulás (→ kivonulás Egyiptomból) topográfiájának földeléséhez.

új ég és új föld: → új teremtés.

újév ünnepe: Az ÓSz korából nem lehet biztosan kimutatni, ugyanakkor a későbbi zsidóságban olyan fontos szerepe volt, hogy a Misna (Kr. u. 2. sz.) külön traktátust szentel neki és az év egyik legnagyobb ünnepének tekinti. Az ünnep Tisri hónap 1-jére esett (→ évkezdet). A fogság előtti időben – úgy látszik – a nagy őszi ünnep határozta meg az év kezdetét (Kiv 23,16; 34,22; → sátoros ünnep), anélkül, hogy kifejezetten ~ként ülték volna meg (→Jahve trónra lépésének ünnepe). Még a MTörv-ben (16,13–15) is határozottan vidám aratási ünnepnek látszik, csak a fogság idejéből és a fogság utáni időből lehet – e hétnapos ünnepre előkészületül – engesztelő napként kimutatni (Lev 16,3–28; 23,26–32; Szám 29,7–11). A rítusok némelyike (→ engesztelés napja) nagyon réginek hat. Ugyanez áll újhold napjának (→ hónap) Tisri hónap 1-jén való megünneplésére is, amely a szt. ünnepi hónapot vezette be. A Lev 23,23–25 és a Szám 29,1–6 (mindkettő P) erre a napra nyugalmat, emlékeztető kürtölést, ünnepi összejövotelt és különféle áldozatokat rendel. A sófár (kosszarv) megfújása eredetileg a démonok elűzésére szolgált, most azonban Jahvét népére, Izr. népét Jahvéra kellett emlékeztetnie, ugyanakkor lehetővé tette Jahve királysága gondolatának az ünnep tartalmával való összekapcsolását is (vö. 23,21; Zsolt 47). De a rítusok

nem mutatnak semmi jellegzetességet; az újhoid napjára előírt rítusokon kívül leginkább a → jubileumi évre vonatkozó rendelkezések járulhattak hozzá a későbbi szokások kialakulásához, de esetleg babilóniai hatással is számolhatunk (démonok elleni harc, sorsmeghatározás; → Jahve trónra lépésének ünnepe, →Marduk). Az apokrif iratok, Josephus Flavius és az ÚSz nem említik az ~t, ugyanakkor Kumránban megtartották (mindig szombatira esett). Philo Tisri hónap 1. napjával kapcsolatban egyfelől az újhoid megünnepléséről beszél, másfelől a szt. ünnepi hónap megnyitásáról. Ennek megfelelően – a fiatal bikák feláldozását nem tekintve – kétszeres áldozatot mutattak be. „Csak egy bikát áldoztak fel, amelyiket a bíró kiválasztott, hogy az osztható kettősséggel szemben az oszthatatlan egységet hangsúlyozzák” (De specialibus legibus II,180). Itt egyértelműen összekapcsolódott Tisri hónap 1. napjának megünneplése az évkezdettel. Innen már csak egy lépés kellett a Misnában szereplő ~ig, amikor megfűjték a kürtöt és olyan himnuszokat és más szövegeket recitáltak, amelyek Isten uralmát (Szám 23,21; MTörv 33,5; Zsolt 93,1; 24,7–10), könyörülő irgalmát és „megemlékezését” (Ter 8,1; Kiv 2,24; Lev 26,42 stb.), valamint azt ünneplik, hogy Isten megjelent Izr. fiainak a Sinai-hegyen és újra meg fog jelenni az idők végén (Kiv 19,16.19; Zsolt 47,6; 81,4; 98,6 stb.). Végül az ~hez kapcsolódott a világ teremtéséről való megemlékezés is.

újhoid (héb. hodes, az 'újnak lenni' értelmű has többől): A → hónap kezdetét jelentette, s miként a telihoid, nemcsak az időszámítás, hanem a vallás szempontjából is fontos szerepet töltött be Izr.-ben (→ hold). Zsolt 81,4: az ~ és a holdtölte egyaránt ünnepnek számított. 2Kir 4,23; Iz 1,13 kk.; Oz 2,13; Ám 8,5: a → szombattal azonos; ebből arra lehet következtetni, hogy a szombat, miként az akkád Sapattu, összefüggött a teliholddal. Saul idejében vsz. úgy ülték meg, hogy vallási színezetű családi lakomát tartottak (1Sám 20,5.18; 20,26: kötelező volt a kultikus tisztaság). Minthogy a húsvéti vacsora is családi ünnep volt, a MTörv 16,1 alapján arra következtettek, hogy a → húsvétot eredetileg Abib hónap ~jakor ülték meg. Ha a húsvét eredetileg éjszakai ünnep volt a pusztában, akkor magától értetődő, hogy nem ~kor, hanem telihoidkor tartották meg (a 16,1 kifejezetten az Egyiptomból való kivonuláshoz kapcsolja a húsvétot, amely éjszaka történt). Ezért A. Caquot a hodes szót nem '~'-ként, hanem 'telihoid'-ként értelmezi. Ennek a föltevésnek ellene mond mind a szó etimológiája, mind pedig maga a Biblia (pl. Zsolt 81,4: az ~ és a telihoid szembeállítás; Szám 28,11–15: itt a hónap 1. napjáról van szó). – Az ~ napja már a fogság előtt is a nyugalom napja, amelyen tilos volt kereskedni (Ám 8,3); vallási ünnepnek tekintették, amelyen áldozatot mutattak be Jahvének (Iz 1,12 kk.; Oz 2,13), meghallgatták Isten egy emberét (2Kir 4,23) és sem nem gyászoltak, sem nem böjtöltek (Jud 8,6). A Szám 28,11–15 szabályozza az ~ ünnepe megülésének módját, az áldozatokat (vö. 1Krán 23,30; 2Krán 2,3; 8,13); némi változtatással Ezekiel is átveszi ezeket az előírásokat (Ez 46,6 kk.), amikor az eljövendő Jeruzsálemet bemutatja. Ezd 3,5: a fogság után újra bevezették az ~nak az előírt áldozatokkal való megünneplését; Neh 10,33: a nép anyagi hozzájárulása az áldozatokhoz. – Az ÚSz-ben Pál ap. az ~ megülését csak az eljövendő üdvösség árnyékának mondja (Kol 2,16–17).

ujj: **1.** Mint a keze (→ kéz) és a → karja, Istennek az ~a is nagy tetteket vitt végbe (vö. Iz 17,8; Zsolt 144,1). Kiv 31,18; MTörv 9,10: Isten ~ai írták a kőtáblákra a törv.-eket. Kiv 8,15: az egyiptomi varázslók a 3. csapást Isten ~ának tulajdonítják. Lk 11,20: ördögűzés Isten ~ával; míg itt Isten ~a (a párhuzamos helyen Isten Lelke szerepel: Mt 12,28) Isten hatalmára utal. Dán 5,5: az író emberi kéz ~aira nézve → mené tekél parszin. Jn 8,6: Jézus az ~aival írt a homokba. A kultuszban is volt szerepe az ~nak: Kiv 29,11; Lev 4,6.17.25.30.34; 8,15; 9,9; 14,16.27; 16,14.19; Szám 19,4. – **2.** → hossz mérték.

újjászületés: I. Szóhasználat. A gör. ÚSz csak 2 helyen él a kifejezéssel: Mt 19,28 és Tit 3,5. A vele rokon szó megtalálható: 1Pét 1,3.23; ugyanaz a gondolat, mint amelyet Pál az új

teremtmenyről szólva fejteget (2Kor 5,17; Gal 6,15), János az Isten (Jn 1,13; 1Jn 2,29; 3,9; 4,7; 5,1.4.18) v. a Szentlélek művének (Jn 3,5 kk. 8) mond. Etimológiailag az életbe való visszatérésre, feltámadásra v. megújulásra lehet következtetni, ami a magasabb szintű életre való ~t is magában foglalja. A páli kifejezés mintája a sztereotip ósz-i kifejezésnek. Ez szólásszerűen többször utal valamely állapot v. helyzet vissza-, ill. helyreállítására (Ám 9,14; Szof 3,20; Jób 42,10); a próf.-knál gyakran szerepel a messiási korra vonatkozó jövendölésekben. A Kr. e. 1. sz.-ban egészen különféle jelentésekben használták a szót. A pitagoreusok pl. a lélekvándorlást, a sztoikusok az év lefolyását v. ennek a világnak elenyészését (tűztől!) értették rajta, amely után egy harmonikus új világ keletkezik. Josephus Flavius népe megújulására vonatkoztatja, a misztériumvallásokban vallási tartalmat kap. – II. A fogalom. A) Az ÓSz-ben és a zsidóságban. Az ÓSz nem említi kifejezetten az ~t, de előfordul benne egy formula, amely a páli ~ előzményének (prototípusának) tekinthető; ezenkívül megtalálható benne a jövőbeli megújulás gondolata, amely Isten népének belső átalakulása (Jer, Ez). – Deutero-Izajás kifejezésével egy → új teremtés (→ eszkatológia) révén valósul meg. A rabbinista teol.-ban gyakran esik szó az új teremtésről, de ~ről csak ritkán, s akkor is csupán olyan helyzet leírásában, amelyben az emberrel valami olyan történik, amit a születéséhez lehet hasonlítani (pl. nagy veszedelemből való kiszabadulás, a prozelita állapotból átkerülés a zsidóságba, halott feltámadása). Kumránban a szektába fölvételt hasonlították ~hez. Így egyértelmű, hogy Pál tanítását a zsidóságból nem lehet megmagyarázni. – B) Az ÚSz-ben. 1. Az ~ és a keresztség. Tit 3,5: Pál az ~ fogalmát összekapcsolja a → keresztséggel, hogy megfelelő módon fejezze ki a keresztségben végbemenő megújulást, ill. ennek hatását: „a Szentlélekben való újjászületés és megújulás fürdőjében” (vö. Róm 12,2). Jóllehet előzőleg Pál nem élt a kifejezéssel, azok, akik ismerték a keresztségről szóló tanítást, könnyűszerrel megérthették. Pál szerint a megkeresztelkedő a halálban és a feltámadásban Krisztussal eggyé válva átmegy a halál és a bűn állapotából az élet és az igazság állapotába. Krisztus Lelkét megkapva, aki a megkereszteltet hasonlítóvá teszi Krisztushoz és teljesen megújítja (6,1–14; 1Kor 6,11; 12,13; 2Kor 3,6; Gal 3,27; Ef 5,26 kk.; Kol 3,11 kk.), egy új világ részesévé válik, hogy mint új teremtmény (2Kor 5,17; Gal 6,15) egészen másképpen éljen, mint addig (Róm 6,4). 1Pét 1,3 (vö. 1,23) szerint Isten irgalma új születéssel ajándékozza meg az embert, s ennek az üdvösség a célja (ha konkrétan nem kapcsolódik is a keresztséghez); ugyanakkor János szerint a hívő az életre születik újjá, és ez a keresztséggel kapcsolatba hozott születés (Jn 3,3) felülről való; Istennek v. a Szentléleknek a műve. Mivel ez a születés szemben áll a → test szerinti születéssel (1,13; 3,6), magasabb szintű lelki élet forrása, és alkalmassá tesz az Isten országába való bemenetelre (3,3.5). – Az ÚSz-nek ezek közül a keresztséggel kapcsolatos megfogalmazásai közül némelyik (~, halál és feltámadás, istengyermekség, az új ember magunkra öltése) emlékeztet a misztériumvallások egyik-másik kifejezésére, amelyek a beavatás szertartásával és különféle szt. cselekményekbe való bekapcsolódással megkísérelték követőiket eljuttatni a tisztelt istenséggel való misztikus egység állapotába. Tertullianus (De baptismo) és Apuleius (Metamorphoseon) szerint az Íziszt, Oziriszt és Demetert tisztelő misztériumvallások, Firmicus Maternus (De errore profanarum religionum) szerint az Attisz-kultusz, egy Kr. u. 4. sz.-ból való felirat szerint pedig a Mitrász-rítus a beavatottak egyfajta ~ét eredményezték. A hermészi iratokban (Corpus Hermeticum 13,2.6–8.10.16.22: az ~ről tartott titkos beszéd; Kore Kosmou 41) gyakran szerepel a → gnózinak köszönhető ~; nehéz kielemezni, hogy ez valójában miben állt, de vsz. a beavatottak átmeneteként kell értelmeznünk a kisebbség és a nyomorúság állapotából egy jobb létbe, tehát egyfajta megszabadulás lehetett az emberi élet mindennapi kötöttségeitől, a testi kötelek szétszaggatása és a halál utáni boldogság biztosítása. Csak a beavatottaknak jut osztályrészül, és nem jelenti azt, mint Pálnál és Jánosnál, hogy Isten Lelke vallás-erkölcsi szempontból újjáteremti az embert: bűnösből új, igaz emberré alakítja át (1Kor 6,11; Róm 6,6–10; Kol 3,10; Ef 4,24; Tit 3,5), bár Pál szerint a keresztség továbbra is kitéve

marad a próbatételeknek és a szenvedéseknek. A misztériumvallásokban és a gnózisban az ~ nem jelent erkölcsi megújulást, amelynek a beavatás után a Lélek közreműködésével állandóan folytatódnia kell az újjászületett mindennapi életében, konkrét magatartásában (vö. Róm 6,12 kk.; Gal 5,13–17.24–26; Ef 4,22 kk.; Kol 3,5 kk.: vsz. ez az utolsó mozzanat jelenti azt a többletet, amelyet az ~ gondolatához a „megújulás”: Tit 3,5 hozzáad; ugyanígy: Róm 12,2; 2Kor 4,16; Kol 3,10). A Corpus Hermeticum aránylag késői, s föltehetően hatott rá Jn 1 és 3. Az ÚSz szerzőinek az ~sel kapcsolatos tanítása nem a misztériumvallásokban gyökerezik (Pál el is utasította őket: 1Kor 8,5 kk.; 2Kor 6,14–16; Gal 4,8), hanem az ÓSz-ben és Jézus tanításában; de úgy látszik, Pál ap. a kifejezést, amelyet a fogalom körülírására felhasznált, a profán gör.-ből vette; így felhasználhatta, amikor a pogány beavatási rítusokkal általában v. a kisázsiai varázsló tanításával konkrétan is szembeszállt. – 2. Az ~ és az eszkatológia. Mt 19,28: Jézus megjövendöli tanítványainak, hogy a megújulásakor (= az ~kor), amikor az Emberfia dicsőséges trónjára ül, ott fognak ők is ülni 12 trónon és ítélkezni Izr. 12 törzse fölött. Sok szerző ezen a lelki Izr.-nek, az Egyh.-nak felvirágzását érti, amelyet az ap.-oknak kell vezetniük (az „ítélni” igét a Bír-ben használt értelemben veszik, s a Jézus lelki hatalmában való részesedésük jutalom a földi javakról való lemondásukért). Némely exegeta (pl. M.-J. Lagrange) szerint itt az Isten országa a túlvilágra utal, a messiási megújulást állítja elénk (az ~t 4Ezd 7,75 szerint értelmezve, ahol inkább megújulást jelent). – Mások olyan magyarázatot kísérelnek meg, amely az „ítélni” szó teljes jelentését meghagyja. Tehát úgy kell érteni a szóban forgó szövegrészt, hogy a Messiás a 12 ap.-lal ítéletet tart Isten tört.-i népén, v. szigorúan eszkatologikus értelemben kell vennünk, és egy valóban általános és végleges ítéletre kell gondolnunk (jóllehet formailag csak az Isten régi és új népe fölötti ítélet fogalmazódik meg). Ez utóbbi felfogás szerint tehát az ~, ill. gör. megfelelője (apokatasztázisz pantón) kozmikus eszkatologikus értelmet hordoz, amely ugyan nem szakad el az embernek a keresztségben való ~étől, de egyre inkább kiterjeszti a test ~ére (feltámadás) és az egész teremtett világ ~ére.

újraeljövétel: → parúzia.

Újszövetség, ÚSz: → Szentírás, → szövetség, →testamentum.

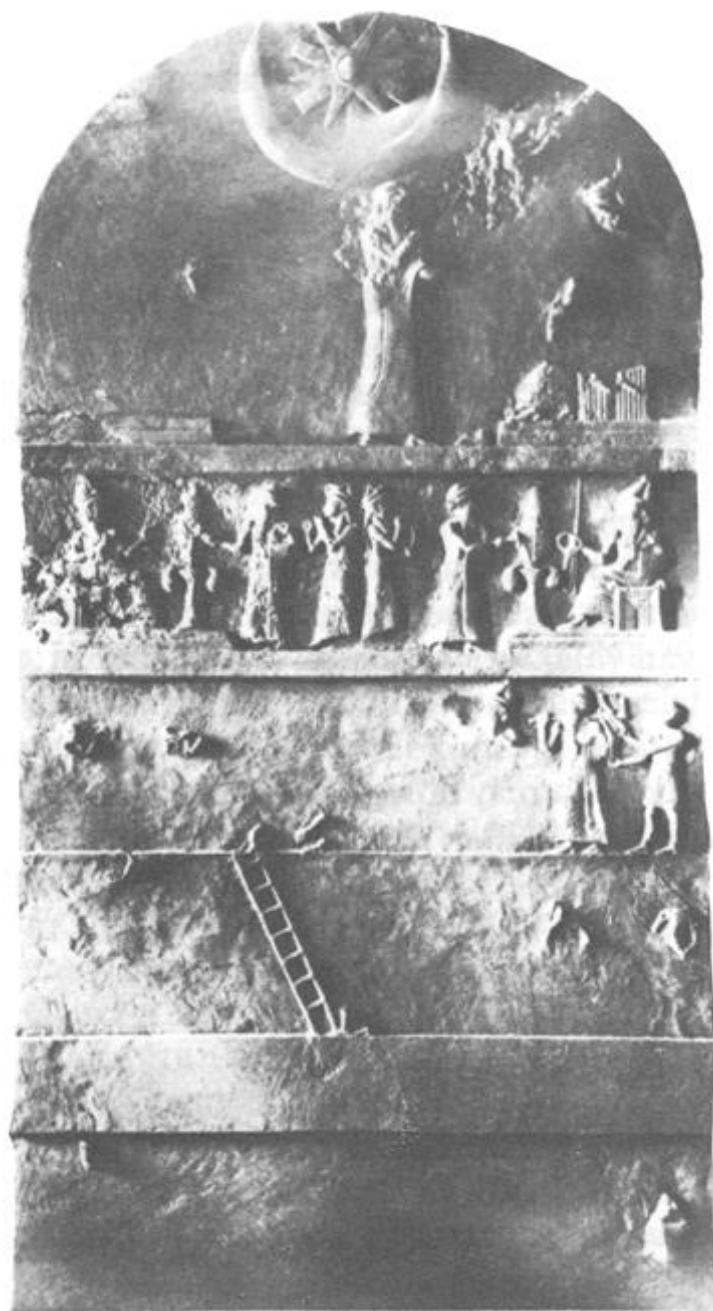
új teremtés: Az ÓSz szerint a → teremtés nem egyszeri tört.-i esemény, amely a múltban zajlott le, hanem olyan dolog, amely a tört.-ben ismétlődik (vö. Iz 43,2.15.19; 44,21; 48,12 kk.). Isten folytatva teremtő tevékenységét újra meg újra üdvözítő tetteket visz végbe (45,6 kk.). Mindenekelőtt eszkatologikus tetteivel számolnak Izr. fiai új teremtői tevékenységként. Ennek lesz gyümölcse az örök üdvösség: „az új ég és az új föld” (65,17 kk.; 66,22). Az apokaliptika hagyományában a tökéletes új teremtmény a gonosz jelen világgal áll szemben (Hénoch [etióp] 72,1; Jubileumok könyve 4,26; 1QS IV,25). Már Jeremiás (Jer 31,21 kk.) és Ezekiel (Ez 36,24–28) beszél az ember (vallás erkölcsi szempontból való) újjáteremtéséről, belső megújulásáról (vö. Zsolt 51,12). Az ÚSz úgy látja: az valósult meg, amire a próf.-k vártak (előbb már 1QH III,19–23?). Krisztus kereszthalálával a régi kozmoszt keresztre szegezték, feltámadásával pedig megjelent az új teremtmény (Gal 6,14 kk.). Az új szövetséget Istennek Krisztusban végbevitt üdvözítő tette vezette. Aki a keresztség révén „Krisztusban van”, az új teremtmény (2Kor 5,17). Az üdvösségnek eljövendő javai annak beteljesedései, ami lényegében már elkezdődött (1Kor 15,22 kk.; Róm 8,19–30; vö. 2Pét 3,13; Jel 21,2–5). A belső ember ~e kezdetét vette, valósággá vált, de új erkölcsöt követel (Róm 6,4.6; Kol 3,10; Ef 2,10; 4,24); → megújulás; → újjászületés.

Újtestamentum: → Szentírás, → szövetség, →testamentum.

Uláj, Ulaiosz: folyó Elámban, Szuzza mellett. Dániel látomásában az ~ partján találta magát, és itt élte át a kos és a kecskebak látomását (Dán 8,2 kk., 16 kk.). A folyó nevét felirat is megőrizte. A klasszikus szerzőknél Eulaeus, ma: Karun.

Umma: → sumerok.

Ur (héb. Ur kasdim, 'a káldeai Ur'): egykor jelentős város Babilónia D-i részén; ma romváros. A bibliai hagyomány szerint (Ter 11,27 kk.) Ábrahám hazája. J. E. Taylor (1854), R. C. Thompson és H. R. Hall (1918-tól) munkáját folytatva Sir L. Wolley tárta fel (1922–34) a romjait. – Szin (sumer nyelven Nanna) holdisten kultuszának volt a városa. A város központjában épült hatalmas templomegyüttest a hozzá tartozó zikkurattal az ő tiszteletére szentelték. Maga a tojásdad alapterületű város virágkorában kb. 1 km hosszú és 700 m széles volt. Fal és három oldalról víz vette körül: az Eufrátesz egy ága, ill. egy mesterséges csatorna. Két kikötője volt, az Eufrátesz ui. összekötötte ~t a Perzsa-öböllel; gazdagságát elsősorban kiterjedt kapcsolatainak köszönhette. A letelepülés már az El-Obeid-korban (Kr. e. 4300 k.) elkezdődött, tehát akkor, amikor Babilónia D-i része művelődésének kezdetei esnek. E kor, amely kb. Kr. e. 3400-ig tartott, az ~tól 6 km-re É-ra elterülő Tell-el-Obeidről kapta a nevét, ahol az első erre a korszakra jellemző kerámiát találták. Ebben a korszakban ~ több részét elpusztította egy sokáig tartó áradás. Az ásatást végzők az áradás maradványaira utaló réteget „vízözön-réteg”-nek nevezték el, de nincs rá bizonyíték, hogy akkor egész Babilóniát elöntötte volna a víz. – Politikai szempontból csak a Kr. e. 3. sz.-ban vált ~ jelentőssé. Az ásatások során feltárt királlysírokban értékes leleteket találtak (nemesfémből készült, drágakövekkel díszített fegyverek, serlegek, lantok stb.), és annak nyomaira bukkantak, hogy a királyokkal kíséretüket is eltemették. Kr. e. 2375 k. került uralomra a sumer királylista hagyománya szerint az 1. Ur-i dinasztia; tagjai: Meszanepada, Aanepada, Meszkiagnunna, Elulu és Balulu. A 2. Ur-i dinasztia az említett királylista szerint nem játszott jelentős szerepet. – A 3. dinasztia idején (kb. Kr. e. 2047–1939) ~ vezető szerepet töltött be Mezopotámia D-i részén. Ur-Nammu, Sulgi, Amar-Szuena, Susinak és Ibbi-Szin királyok megkísérelték a sumerséget (→ sumerok) újra felvirágoztatni. A most egységes birodalmat új szempontok szerint központilag kormányozták; a sumer irodalom virágkorát érte el. Mindenfelé hatalmas kultikus épületeket emeltek. A dinasztia uralmának a bevándorolt és megerősödött → amoriták vetettek véget, valamint az → elámiták egy betörése (sumer sirató ~ pusztulása fölött). Ezzel ~ végérvényesen elveszítette politikai jelentőségét, de mint a holdisten kultuszának városa továbbra is ismert maradt.

200. 3 m magas sztélé Urból (Kr. e. 2100 körül). A kb. 40 cm széles második sávban Ur-Nammu (kerek kalapban) italáldozatot mutat be Nanna holdistennek (a kezében bot és karika, a hatalom jelvényei). A harmadik sávban szintén Ur-Nammu. Jobboldalt a vállán a szerszámok a nagy műre utalnak, ti. a templom és a zikkurat építésére. A sztélé is ezek megörökítésére készült. Philadelphia, University Museum

Úr: I. A szóhasználat. A) A héb. adon, a gör. kúriosz szó 'uralkodó'-t jelent; azt jelöli, akinek joga van valakivel v. valamivel rendelkezni; ebben az értelemben egyaránt vonatkozhat emberre is, az istenekre is. Így mondható: egy rabszolgának, egy állatnak, valamely dolognak; tárgynak az '~a' (pl. Ter 24,12; Mt 10,24; Gal 4,1), és gyakran nincs is különbség az ~ és a tulajdonos között (→ Baal). Az '~am' (adoni) megszólítás nemcsak a rabszolga gazdáját illette meg, hanem a tekintélyes embert is (pl. Ter 23,6), gyakran szólították így a rabbikat is. A koinéban (→ bibliai görög) a kúrie – éppúgy, mint a lat. Domine is – nemegyszer csupán udvariassági formulaként szolgált. – B) Egyiptomban és a szemita országokban a királyt

ősidőktől fogva az ország és az alattvalók ~ának tekintették (vö. 42,30.33 és 1Sám 24,11; 25,27 kk.; 2Kir 18,27 stb.). Az alattvalók rabszolgának v. szolgának nevezik magukat vele szemben (pl. Ter 41,37 kk.; Kiv 10,7; 1Sám 16,15 kk.; 2Sám 14,5–7.12; ugyanígy az amarnai levelekben és számos szemita feliratban). Az '~am' és az 'x ~a' tehát igazi királyi címnek számított. Egyiptom és Babilon királyai éppúgy használták, mint Elő-Ázsiában az egészen kis országok királyai, akik arra, hogy istenként tiszteljék őket, soha nem tarthattak igényt. Önmagában véve a megnevezésnek nincs vallási színezete; csupán a király hatalmára utal. Egyébként a róm. birodalomban először a K-i provinciákban nevezték '~'-nak a róm. császárt (vö. ApCsel 25,26), jóllehet Augustus császár és még Tiberius is csak szolgálai hízélgésnek tekintette és megvetette ezt a megszólítást. Ugyanakkor utódaik már megkövetelték, hogy ~ként tiszteljék őket. A zsidók, sőt a keresztények is megadták a császárnak az '~' címet, csupán a császárkultuszt tagadták meg; ez is tanúsítja, hogy a címnek nem volt vallási jellege.

– II. Isten az ~. A) Az egyiptomi és a szemita vallásokban az ország, a nép és a sors legfőbb ~aiként az isteneket tisztelték, ebből következően '~am'-nak szólították őket, ahogy azt számos felirat és 'isten' elemet magában foglaló személynév tanúsítja (pl. → Adoni-Cedek). – B) Az ÓSz-ben Jahve az ~ (Iz 1,24; 6,1.8), mert ő alkotta népét (Zsolt 100,3; Iz 43,1.21; 60,21), így jogosan uralkodik fölötté mint sajátja fölött. Izr. az ő tulajdon népe, mert kiszabadította Egyiptomból, a szolgálásból (Kiv 19,4–6). De Jahve „az egész föld Ura” is (Józs 3,11.13; vö. Mik 4,3), dicsősége az egész földet betölti (Iz 6,3), mert ő alkotta az eget és a földet (Ter 1,1; Zsolt 93,2; 95,4 kk. stb.), sőt: „az Urak ura” (MTörv 10,17; Zsolt 136,3). Így Jahve tulajdonnévének olykor helyébe léphetett királyi címe (Adonáj) és a LXX Küriosznak nevezhette. A Küriosz szónak istenre vonatkoztatása valójában idegen a gör.-ök vallási felfogásától. A gör.-ök – a szemitáktól eltérően – nem úgy tisztelték isteneiket, mint személyes teremtőjüket, az emberek és a világ ~át v. mint aki meghatározza sorsukat, hanem egyazon szerves valóság hatalmas tagjaiként, akik éppúgy alávetettek a sorsnak, mint az emberek. Ebből következően a gör. isteneket csak a hellén korban kezdték el ~nak nevezni, amikor a K-i istenségek, vallások és vallási felfogások a Földközi-tenger térségében ismertté váltak. A Kr. e. 1. sz.-tól a Küriosz Szerapisz, Küriosz Aszklepiosz, Küria Izisz és a hozzájuk hasonló címek általánosan elterjedtek, úgyhogy Pál a gör. világ sok istenével és ~ával jogosan állítja szembe Istent, az Atyát és az egy ~at, Jézus Krisztust (1Kor 8,5 kk.). – C) Az ÚSz-ben Istennel mint ~ral v. mint az ~ral (küriosz névelő nélkül v. névelővel) elsősorban az ósz-i idézetekben találkozunk (pl. Mk 12,11.36; Jn 12,38; ApCsel 2,34; Róm 4,8; 9,28), de azért más helyeken is (pl. Mt 1,20.24; 2,13.19; Lk 1,11; 2,9; 1Kor 10,9; Zsid 7,21), ahol ~ az Isten helyett áll, mint a LXX-ban. Olykor még eredeti értelmében is előfordul a szó (Mt 11,25; ApCsel 17,24; 1Tim 6,15; Jel 1,8; 11,17 stb.) Istennek mint királynak (1Tim 6,15) v. mint a világ teremtőjének (Mt 11,25; ApCsel 17,24; Jel 1,8 stb.) értelmében. – III. Jézus az ~. Máté, Lukács és János Ev.-ában Jézus már feltámadása előtt is ~ként szerepel, és gyakran ~amnak v. ~unknak szólítják; ezzel a szóhasználattal Mk-ban csak 2 helyen találkozunk: 11,3 (az~) és 7,28 (~am). Mt 26,49 (ugyanakkor 17,4: ~am); Mk 9,5; 11,21; 14,45; Lk 9,33; 22,11 és Jn 1,38.49; 3,2; 20,17 stb. az arám → rabbi (mester) v. rabboni megszólítást is megőrizte. Nem lehet tehát kétséges, hogy a tanítványok és mások is ~amnak szólították Jézust. Tanítványainak Ő az ~ (Mk 11,3; Lk 19,31); Ő elfogadta ezt a megszólítást és egyedül a maga számára tartotta fenn (Jn 13,13). De Isten Fölkentje (Krisztus) is volt (Mt 16,16), s a tanítványok azt remélték, hogy majd megosztja velük hatalmát (20,21). Ebben az értelemben találkozunk az '~' minősítéssel: 21,3; még egyértelműbben: Lk 1,43; 2,11; ApCsel 2,36; Jézus királyi hatalma felülmúlja Dávidét, aki a Fölkentet ~ának tekintette (Mt 22,44 kk.; vö. Zsolt 110,1), mert Jézusban Isten királyi hatalma nyilatkozott meg (Mt 12,28). Jézus halála és feltámadása által bement dicsőségébe (Lk 24,26; Zsid 2,9; 1Pét 1,11), vagyis átvette a teljes királyi hatalmat. Épp a megfeszített Jézust tette meg Isten ~nak és Messiásnak (ApCsel 2,36), és rendelte az élők és holtak bírójává (Jn 5,22; ApCsel 10,42). Ő kapott meg minden hatalmat

(Mt 28,18; Ef 1,20–22), Őt dicsőítette meg Isten a jobbjára emelve (Mk 16,19; vö. Mt 26,64; ApCsel 2,33; 5,31; 7,55); azóta Jézus is gyakorolja az isteni hatalmat. A tanítványok várták ~ukat mint a példabeszédben a szolgák (Mt 24,42–51; 25,14–30; Mk 13,33–37; Lk 13,25–28), és kérték: → Maran Atha 'jőjj el, ~unk!' (vö. Jel 22,20; Didakhé 10,6). Ezt az arám kifejezést Pál ap. a jeruzsálemi egyh.-tól vette át. Így keletkezett az ~unk, Jézus Krisztus formula, amelyben a maran eredeti értelme még tisztábban megőrződött, és amely a megdicsőült Krisztus uralmára utal. Ezek a részletek tanúsítják, hogy a megdicsőült Krisztust a jeruzsálemi ősegyh. kezdettől ~nak tekintette, ill. szólította, akinek királyi hatalma van szolgái fölött. Pál hasonló értelemben nevezi Jézust úgy, hogy az ~. Jézus meghalt és feltámadt, hogy „halottaknak és élőknek ura legyen” (Róm 14,9). Ő a feje minden uralomnak és hatalomnak (Ef 1,20–22; Kol 2,10); minden uralma alá tartozik (1Kor 15,28; Ef 1,22; Zsid 2,5–8; vö. Zsolt 8,6). Ő az ~, aki parancsol (vö. 1Kor 14,37) v. „megenged” (16,7), szolgálainak egész élete az övé (Róm 14,4–8), ő az ~, akinek szolgálnak (14,18; 1Kor 7,22; Kol 3,22), és aki majd ítélkezik (1Kor 4,5; 11,32; 1Tesz 4,6; 2Tesz 1,9 stb.). A Jézus Krisztus szolgája megtisztelő cím lett (Róm 1,1; 2Pét 1,1; Jak 1,1), ahogy a királyi udvarban is magas rangú tisztségviselő a király szolgája (pl. 2Sám 15,34). Pálnál az ~ legtöbbször a megdicsőült Krisztus, akinek Isten tökéletes engedelmségéért egyetemes és korlátlan uralmat adott. Fil 2,9–11: „Ezért (= engedelmségéért) Isten fölmagasztalta és olyan nevet adott neki, amely fölötte van minden névnek, hogy Jézus nevére hajoljon meg minden térd a mennyben, a földön és az alvilágban, és minden nyelv hirdesse, hogy Jézus Krisztus az Úr.” A név, amelyet Krisztus az Istentől kapott: az Úr név. Aki nevet kap, az méltóságot is kap; Krisztus tehát uralmat kapott, amely előtt, mint magának Istennek uralma előtt (vö. Iz 45,23) mindenkinek meg kell hajolnia. A megdicsőült Krisztusnak része van Isten uralmában és hatalmában (vö. Mt 25,31; 26,64; Mk 16,19; ApCsel 2,33; 5,31; 7,55 kk.), úgyhogy Pál azt mondhatja, hogy Jézus feltámadásával Isten Fiának bizonyult (értsd: azzá nyilvánította ki Isten; Róm 1,4). Ezért vonatkoztatja az ÚSz azokat az ósz-i idézeteket, amelyekben Jahve úgy szerepel mint az ~, Krisztusra (pl. Mk 1,3; vö. Iz 40,3; Róm 10,13; vö. Jo 3,5; 1Kor 10,9; vö. Zsolt 95,8 kk.; 1Pét 2,3; vö. Zsolt 34,9; 1Pét 3,14 kk.; vö. Iz 8,12 kk.). Így az ~ cím Jézusra vonatkoztatva teol.-i tartalmat fejez ki; nem mintha közvetlenül Krisztus isteni természetét akarná jelölni (erre az 'Isten' utal), hanem annak érzékeltetésére, hogy Krisztus isteni uralommal bír. Kereszténynek lenni annyit jelent, mint elismerni, hogy Krisztus az ~ (1Kor 12,3; vö. 1Jn 4,1–3); ennek megvallása a Szentlélek műve (1Kor 12,3). A keresztény csak egy ~at ismer, Jézus Krisztust, az egyetlen → közvetítőt (vö. Jn 1,2; Kol 1,16), amint Jézus Krisztus is csak egy Istent ismer, az Atyát, minden teremtmény ősforrását és célját (1Kor 8,6). Pál ezért elveti a pogányok sok istenét és sok ~át (8,5), azaz a pogány kultuszt, az égi istenek és ~ak, az istenként tisztelt földi hatalmasságok szolgálatát és imádását. Ha tehát a róm. hatalom azt követelte a keresztényektől, hogy a császárt ~ként tiszteljék, ezt meg kellett tagadniuk.

uralkodói név: Olykor előfordul, hogy ugyanaz a király 2 különböző néven szerepel a Bibliában. Ebből A. M. Honeyman arra következtet, hogy a júdeai királyok trónra lépésükkor ~et vettek föl; ilyennek tekinti a Dávid (2Sám 21,19: Elchanan), a Salamon (Jedidja), az Izija (Azarja) és a Joacház (Sallum) nevet. Iz 9,5: a Messiás címei is felfoghatók ~nek.

uralmak (gör. küriotétesz): Az égi szellemek egyik osztályát alkotják (Ef 1,21; Kol 1,16); ilyen értelemben találkozunk velük az → apokrif iratokban is (Hénoch [etióp] 61,10 stb.). Pál ap.-nak ezzel és a hasonló megnevezésekkel nem volt szándékában közelebbről meghatározni az égi szellemek valamely meghatározott osztályát, ill. ennek szerepét (→ angyal). Ugyanaz a gör. szó másutt (2Pét 2,10; Júd 8) vsz. Istennek v. Jézusnak mint legfőbb Úrnak mindenek fölötti voltára, fölségére utal.

Urartu: → Ararát.

Urbánusz (lat. 'városi'): Pál egyik római munkatársa „Krisztusban”. Az ap. köszönti (Róm 16,9), de egyébként ismeretlen.

Uriel (héb. vsz. 'Isten világosság'): személynév az ÓSz-ben (1Krón 6,9; 15,5.11; 2Krón 13,2); a zsidó apokaliptikában az egyik arkangyal, ill. trónálló angyal neve (Hénoch 9,1; 20,2; 4Ezd 4,1).

Urija (héb. Urijjahu 'Jahve világosság' rövid változata): hettita harcos Dávid seregében, a → harminc bajnok egyike (2Sám 23,39). Míg ~ Dávid seregében Rabbánál harcolt, Dávid elcsábította a feleségét, Batsebát, és hogy a következményeket elkerülje, álnok módon megölette ~t (11). Salamon anyjának, Batsebának férjeként Jézus családfájában is szerepel (Mt 1,6).

Úr imája: → Miatyánk.

urim és tummim: közelebbről meg nem határozható tárgy, amelynek segítségével Izr. fiainak papja Jahve → jóslatát közvetítette (MTörv 33,8). Hogy a kifejezés mit jelent, és hogy maga a tárgy milyen volt, azt nem tudjuk. Az eddigi föltevések nem bizonyultak elfogadhatónak. A maszoréta vokalizáció szerint urim jelenthetne 'világosság'-ot, a tummim pedig 'tökéletesség'-et; Szt Jeromos az urim megfelelőjéül a doctrina, demonstratio, ostensio v. a doctus szóval él, a tummimot pedig a veritas, perfectio, sanctitas, perfectus v. az eruditus szóval adja vissza. Olykor az urimmal magában is találkozunk (pl. Szám 27,21); ilyenkor nyilván rövidüléssel állunk szemben. A pap (MTörv 33,8), ill. a Kiv 28,30; Lev 8,8; Szám 27,21 szerint a főpap az ~ által közvetítette a jóslatot. Kiv 28,30; Lev 8,8: az ~nak a melltáskában volt a helye, a főpap → efodja fölött; ezt meg szokták különböztetni a jóslathoz használt efodtól (1Sám 23,6–9; 30,7 kk.), amely egy ládika lehetett – ebben őrizték az ~ot; annyi bizonyos, hogy a jóslathoz használt efod összefüggött az ~mal, lehet, hogy Jahve csak az ~ által adott a jövendőre nézve választ, miután az efod által kérdést intéztek hozzá. – A legtöbb exegeta úgy gondolja, hogy az ~ hasonló formájú, de más-más színű és különböző jelekkel ellátott kövecskék v. botocskák voltak; az egyik 'igen'-t jelentett, a másik 'nem'-et. A kérdést úgy tették fel Jahvének, hogy feleletül elég volt az igen v. a nem. Előfordult, hogy semmilyen választ nem kaptak (14,36 kk.; 28,6); talán egyik kövecske v. botocska sem esett jellel ellátott oldalára. 14,41 (LXX): előre meghatározták, hogy Saul és fia bűne az urim, a nép bűne a tummim; a → sorsvetéssel Saul és Jonatán bizonyult vétkesnek. Az ~ tehát sorsot döntött el, amint az araboknál, a babilóniaiaknál és más népeknél is szokásban volt sorsvetéssel (botocskák v. nyilak) döntést kérni (Ez 21,26). Dávid kora után az ~ által közvetített jóslatot többé nem említi az ÓSz. Ezd 2,63; Neh 7,65 arra enged következtetni, hogy a fogság után már nem használták.

Úr napja, Jahve napja: A Bibliában gyakran találkozunk a Jahve napja v. (a LXX-ban, ill. az ÚSz-ben) az ~ kifejezéssel. Hogy jól ismert és pontosan körülhatárolt fogalomnak számított, abból is látszik, hogy sokszor csak az a nap áll helyette, anélkül, hogy a szöveggörnyezet a mutató névmás pontosabb tartalmára rávilágítana (Iz 2,11; Ám 8,9; Lk 10,12; 2Tesz 1,9; 2Tim 1,12.18; 4,8), sőt egyszerűen a nap (Ez 7,7 kk.; 1Kor 3,13 [Vg: dies Domini]; Zsid 10,25 stb.). A Siral 1,21 maszoréta szövegében a nap Jeruzsálem pusztulása napját jelenti („Elhoztad a napot, amelyet...”), de a szöveggörnyezetből kézenfekvő a helyesbítése: „Hozd hát el a napot, amelyet megígértél”, ti. azt a napot, Jahve napját. Ez 34,12 a felhő és a sötétség napjának mondja a katasztrófa bekövetkeztének napját (Kr. e. 587); ezt a jellemzést Jo 2,2 és Szof 1,15 is átveszi, de az ~ra vonatkoztatja. – I. Az ÓSz-ben. A) Tartalma. Ám 5,18 kk. arra enged következtetni, hogy az ~ akkor az áldás és a boldogság (= fényesség!) napjaként élt a köztudatban, amelyen Jahve szabadító Istennek bizonyul. Iz 13 is ezt az értelmezését őrizte meg az ~nak: Jahve (az Úr) kivonul, hogy elpusztítsa Bábelt (Iz 13,4 kk.). Abd 15: az ~ Edom bűnhődésének a napja; Jo 4,9–14 és Zak 12,1 kk.: az a nap,

amelyen megbűnhődnek a népek, amelyek Jeruzsálemet megtámadták. A nép abban a hitben élt, hogy kiválasztottsága alapján, amelynek a → szövetség a záloga, bizvást számíthat Jahve közbelépésére és szabadítására. Ezzel szemben Ámosz próf. azt hirdette, hogy a → kiválasztás nem jelent okvetlenül biztonságot, hanem a szövetségekötés jegyében föltételezi a parancsok megtartását is. Ha a nép ennek a föltételnek nem felel meg, akkor kiválasztottsága nem mentesíti, ellenkezőleg: pusztulását vonja maga után (Ám 3,1 kk.), és nem lehet szó többé megmeneküléséről (3,12). A próf., aki mélyen meg volt győződve az erkölcsi rend szentségéről, az adott körülmények közt nem tudta az üdvösség napjaként elképzelni, hanem csak az → ítélet és a büntetés napját látta az ~ban (5,18 kk.; 8,9 kk.; 2,13 kk.). Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kifejezés – eredeti értelmében – Ámoszban az üdvösségnek semmi reményét nem keltette. A 9,11 kk.-t nem tekintve is, 5,4.6.14 kk. alapján föltehető, hogy a próf. számolt egy jövőbeli üdvösséggel; sőt, már egy → maradék gondolatát is megfogalmazta (9,8 kk.), amely megmenekül; ez a maradék – különösen a későbbi próf.-knál (pl. Iz 4,2 kk.; Izrael maradéka) – már tetszésére van Istennek. Ugyanilyen szellemben 2,6 kk. is ítéletet lát az ~ban, amikor megsemmisül minden emberi gőg, amely szembefordul Istennel. Az ~ eljövételének semmi más értelme nincs, mint Isten transzcendenciájának láthatóvá válása. – Szofoniásnál az ~ (Szof 1,7.14) szintén úgy jelenik meg mint dies irae, dies illa (1,15), amelyen a bálványok szolgái közül senki sem menekül meg. Ha Ezekiel próf. (Ez 7,7 kk.) erre a napra gondolt, akkor hasonló módon képzelte el. Ugyanígy Joel próf. is, aki egy végzetes sáskajárásban az Úr pusztulást hozó, félelmet keltő napjának előjelét látta (Jo 1,15; 2,1.11). Az ítéletet csak → megtérés és → bünbánat háríthatja el (2,12 kk.). A 2. f.-ben archaikus színeket ölt az ~: sötétségnek, komor fellegeknek a napja (2,2), villámok cikáznak mennydörgés kíséretében (2,3.11), legyőzhetetlen (2,3 kk.) és mérhetetlenül nagy (2,2.5.11; vö. Szám 10,36 és a Seregek Ura kifejezéssel) serege élén (Jo 2,11) Jahve kivonul ellenségei ellen, sőt saját népe ellen (2,1–2). – Ha az ~ Izr.-ben eredetileg az üdvösség napjának számított is, a próf.-k hatására kettős értelmet kapott: az a nap lett, amikor a bűnösök megbűnhődnek, az igazak pedig elnyerik jutalmukat. Ezt tükrözi a 3–4. f. Egyfelől félelmet kelt, nemcsak Júdában (3,4 kk.), hanem az ellenséges népekben is, sőt elsősorban ezekben (4,12 kk.; 19), másfelől viszont – épp ezáltal – üdvösséget hoz, mindenekelőtt Sionnak (3,5; 4,16 kk.), de rajta kívül mindazoknak, akik Jahve nevét segítségül hívják (3,5). A próf. az Úrnak az üdvösség napjaként értelmezett napjához hozzákapcsolja a Paradicsom gondolatát: a végső időben visszatérnek az ősidők. Így az ~ félreérthetetlenül eszkatologikus jelleget ölt: mintegy bevezeti a végleges üdvösség idejét (4,20). – Hasonló módon állítja elénk az ~t Zak 14 is: Jeruzsálemet kifosztják, de maga Jahve száll harcba, hogy a maradékot megszabadítsa, hogy harcoljon, „ahogy háború idején szokott harcolni” (14,3 kk.). Aki életben marad a Jeruzsálem ellen felvonult népekből, az megtér (14,16 kk.). Itt is szóba kerül a Paradicsom (14,6.8), kifejezetten eszkatologikus színezettel (14,7; vö. 14,12 kk.). – Mal 3,2 kk., 19 kk. az ~t a tisztulás napjaként állítja elénk: megtisztítja, megfinomítja Lévi fiait, mint az aranyat és az ezüstöt, hogy méltóképpen mutathassák be az áldozatot (3,3); ugyanakkor azonban a bűnösök ítéletének napja is lesz az ~: mint a szalmát, elégetik őket (3,19) v. eltíporják őket az igazak (3,21). – Összefoglalóan megállapítható: a Jahve napja v. az ~ azt a meggyőződést tükrözi, hogy Jahve – egyre szellemibbnek elgondolt módon – közbelép, és már a földön kinek-kinek megfizet. Ha a fogalomhoz kezdetben hozzátapadt is a választott nép öntudata, a próf.-knál előtérbe került benne az erkölcsi tartalom: Jahvénak voltaképpen ellensége a bűn; a büntől kell az emberiséget megváltani, hogy Jahve uralma teljessé válhasson – ez a Jahve napjának v. az ~nak voltaképpen értelme. – B) Eredete. J. Wellhausen föltevését, hogy a bibliai → eszkatológiának Ez készítette elő a talajt, szélsőséges formájában nem kell elfogadnunk. Eredete sokkal messzebbi múltba vezet vissza. H. Gunkel úgy véli, hogy az eszkatológia a káoszmítosznak a múltból a jövőbe vetítése (projekció) révén keletkezett. Így az ~ a Teremtő Istennek újabb és végérvényes közbelépése akkor, amikor a → káosz

visszatérve megsemmisüléssel fenyegette a kozmoszt, a → világmindenséget. Ha a próf.-k írásai nem mentesek is bizonyos mitológiai elemektől, az eszkatologikus várakozás Izr. sajátja, tehát itt kellett kibontakoznia. S. Mowinckel szerint az ~ eredetét a föltételezett trónra lépés ünnepében kell keresni (→ Jahve trónra lépésének ünnepe). Minthogy ezt az ünnepet csak a fogság idején vezették be Júdába, Ám 5,18 kk. viszont föltételezi, hogy a Jahve napjának fogalma már a Kr. e. 8. sz. első negyedében megvolt, Mowinckel tézisének el kell vetnünk. Mowinckel álláspontjával rokon J. Morgenstern nézete, amennyiben ő összefüggést lát az ~nak és az újév évről évre visszatérő ünnepének eredete között. De szerinte ebben az ünnepben nem múltbeli esemény kultikus jelenvalóvá tételét látták (mondjuk a világosság és a sötétség mitológiai harcának – amely a teremtés kezdetén zajlott le – megjelenítését), sokkal inkább ennek a harcnak végleges megvívását várva ülték meg az újévet. Itt nyúl vissza Morgenstern Gunkel nézetéhez. – A nap szó idiomatikus használata 'a harc napja, a döntés napja' jelentésben (vö. Iz 9,3; Oz 2,2; Abd 12 kk.; Zak 14,3) egybevág a „nap” arab jelentésével, ezenkívül Jahvének nagy harcosként való elképzelésével is összhangban van. Ennek eredete az Ígéret földjének elfoglalása előtti időbe nyúlik vissza (vö. Kiv 15,3 kk.; Szám 10,35; Zsolt 24,8 stb.), ezért arra enged következtetni, hogy az ~ várásának eredetét nem valamiféle káosz/kozmosz-mítoszzal, sokkal inkább a jahvizmussal hozhatjuk összefüggésbe. Annál inkább, mivel ebből az időből kimutatható a Paradicsomról alkotott képnek egy olyan formája, mint a tejjel-mézzel folyó ország (Kiv 3,8.17; 13,5 stb.), amely nem más, mint a Jahve ígérte és meghódításra váró Palesztina. Ez volt a módja annak, ahogy a nomád héb.-ek elképzelték Istenük közbelépését, aki belőlük minden időkre nagy és boldog népet formál. – II. Az ÚSz-ben. Az ÚSz átvette a LXX-ből az ~ fogalmát (ApCsel 2,20 = Jo 3,4; 1Kor 1,8; 5,5; 2Kor 1,14; 1Tesz 5,2; 2Tesz 2,2; 2Pét 3,10), ill. ennek megfelelőjét: Isten napja (3,12; Jel 16,14); Júd 6 a nagy napról beszél; vö. Jel 6,17; 16,14; Jo 2,11; 3,4. Formai szempontból 2Pét kifejezése egy vonalba esik az ÓSz-gel: az ítélet és az istentelenek pusztulásának napja (2Pét 3,7), az ég és föld a tűz martalékává válik (vö. 1Kor 3,13 kk.), hogy átadja helyét egy új világnak, amely az igazság hazája lesz (2Pét 3,10 kk.). A valóságban a szerző Krisztus újraeljövételének napját (→ parúzia) akarta élénk állítani (vö. 3,4). – 1Tesz 5,2 és 2Tesz 2,2: itt még egyértelműbb, hogy Krisztus újraeljövételére kell gondolnunk, amelyet 1Tesz 4,13–17 részletesen leír (vö. 2Tesz 2,1.8). Tehát az Úr itt Krisztus. Ezt az értelmezést a 2Kor 1,14 is támogatja (Urunk Jézus Krisztus napja; 1Kor 5,5 kérdéses); ugyanígy Fil 1,6.10; 2,16 is (Krisztus Jézus napja). Jóllehet a Jel 16,14 az Isten nagy napja kifejezéssel él, a 19,19 egyértelműen tanúsítja, hogy itt is Krisztus a végső apokaliptikus harc vezetője. Ebből következően az ún. szinoptikus apokalipszisben (Mt 24; Mk 13; Lk 21,5–36), amelynek Krisztus egy epifániája a tetőpontja, szintén az ~ egy változatával állunk szemben (vö. Mt 24,26; Mk 13,32; Lk 21,34). A 17,22.24.27.30 szerint maga Jézus hozta egymással kapcsolatba az ~t és Krisztus napját; vö. Jn 8,56. Erre utal az Emberfia napja kifejezés is; az evangélisták egyébként igyekeztek elkerülni, hogy Jézust → Emberfiának nevezzék (vö. 7,39; 12,16 és 12,23; 13,31). Megváltozott alakban (krisztofánia, → világégés, apokaliptikus végső harc) az a nap az ÚSz-ben az ~, amelyen Krisztus győzelmet arat a bűnösök fölött, hogy a bűnt eltörölje (1Kor 3,13 kk.; 5,5; 2Tesz 2,8; 2Pét 3,7; Jel 16,14), a hűségeseket pedig megdicsőítse (Fil 2,16; 1Tesz 4,16 kk.). – III. Az ~nak időpontja. Jo 3 és Zak 14 esetében, ahol az ~ új világrendet vezet be, biztosan eszkatológiai időponttal állunk szemben. 1Tesz 4; 2Tesz 2 (a halottak feltámadása); 2Pét 3 (a világ vége) esetében szintén. Ezzel szemben Iz 13,6; Jo 1,15; 2,1; 4,14; Abd 15; Szof 1,7.14; Mal 3,1 kk. közeli időpontot tételez föl, azzal számol, hogy az ~ hamarosan elérkezik. Az ÚSz idejében szintén arra számítottak, hogy nem fog soká várni magára; vö. 2Tesz 2,2 (csak a túlságosan közeli időpont föltevése ellen emeli fel szavát az ap.); 2Pét 3,3 kk. olyanokat említ, akik az ~ késése miatt már nem is hisznek benne. Mt 10,23; 16,28; 24,34.44 stb. alapján valóban föltehető: arra számítottak, hogy hamarosan teljesebb az ~nak eljövételére vonatkozó ígéret. Ám az ~nak épp ez az egyszerre

eszkatologikus volta és jelenvalósága („aktuális” volta) tanúsítja, hogy nem naptári napként kell értelmeznünk. Csak az eszkatologikus jelképrendszer egyik hagyományos elemével állunk szemben, amely egyfajta elképzelést tükröz. A valóságban egy lényege szerint idő fölötti dologról, a tört. isteni irányításáról van szó. Ennek valósága egyre kézzelfoghatóbb formában mindig újra megtapasztalható, és célja a világ kiteljesítése. Amit egy napon történőként lehet elképzelni, az évezredek folyamán valósul meg (2Pét 3,8). Ilyen értelemben mondhatja Mt 27,52 (minden bizsonnyal Dán 12,2-re utalva), hogy az eszkatologikus ~, amelyre a halottak feltámadása a jellemző, Krisztus feltámadásával már el is kezdődött (vö. Mt 27,53; Jn 5,25.28 kk.; 1Kor 15,20). Péter ap. szintén ilyen értelemben beszélt a pünkösti eseményekről (ApCsel 2,16 kk.). Ilyen módon már az ÓSz is beszélhetett az ~ról, hiszen már akkor is érzékelhető volt, hogy Isten az üdvösséget munkálja. Mal 2,17 kk. a Jahve napját kétségbe vonó, ill. látványos eseményként elképzelő hitetlenek gúnyolódására (hogy ti. késik és még mindig várat magára) válaszolhatott azzal, hogy Isten hírnöke már úton van és maga Isten is jön, hogy ítéletet tartson.

Úr testvérei: → Jézus testvérei.

Uruk, Erek: a Ter 10,10 szerint → Nimród városa; a mai romváros, Varka Babilónia D-i részén található, Szamauától K-re. Először W. K. Loftus vállalkozott feltárására (1853), majd J. Jordan (1912); 1928–38 között és 1954-től újabb ásatások folytak E. Heinrich, A. Nöldelke, H. Lenzen stb. vezetésével. A feltárt romok főleg a sumer őstört. szempontjából jelentősek. A legrégebb település az El-Obeid-korból mutatható ki (a XVIII. réteg kerámiája); ezt követte az a kor, amelyet az itteni egyszínű (fekete, szürke v. piros kerámiáról) Uruk-kornak neveznek (XIV–VI. réteg). A további rétegekre osztható V–III. réteg alapján nyomon kísérhető a művelődés gyors kibontakozása Babilónia D-i részén. Inanna istennő szt. kerületében (Éanna) hatalmas kultikus épületek keletkeztek, amelyek részben (az V. rétegből előkerült mészkőtemplom) messziről ide szállított természetes kövekből épültek. A homlokzatot kő- és agyag szögmozaik díszítette, és gyakran fülkék tagolták (a 80×30 m alapterületű D-templom); az egymás mellett sorakozó templomok szerepük alapján egységbe olvadtak. Némelyek alacsony teraszon álltak, de volt mellettük még egy magas terasz, amelyet Inanna (Istár) istennőnek szenteltek. A pecsétek, a pecsétlenyomatok, a kisplasztika, a plasztika (pl. az ún. „uruki hölgy” néven ismertté vált márványfej), a reliefek (pl. az ún. vadászati sztélén) magas szintű kultúráról tanúskodnak. Végül a IV/a rétegből (nem sokkal Kr. e. 3000 után) származnak az első – még piktogratikus – ékírásos táblák (gazdasági tárgyúak). Éannától nem messze található az ég istenének, An-nak a szentélye egy zikkurattal. Itt uralkodtak a kora dinasztikus kor (Kr. e. 2800-tól) legendás királyai, mint Enmerkar, Lugalbanda, Dumuzi (→ Tammuz) és Gilgames (Kr. e. 2540 k.), akiknek emlékét epikus-mitikus szövegek őrzik. Gilgames nevéhez kapcsolják a 9,5 km hosszú falat a város körül, amelyet kb. 800 torony tagolt. Politikai szempontból ~ csak ritkán vált jelentőssé. ~ királya volt Utuhegal, aki kiűzte a Gutikat az országból (Kr. e. 2050 k.), de hamarosan elvesztette → Ur városában az uralmát. Kb. Kr. e. 1800–1746: ismét saját dinasztiája volt ~nak, amelyet rokonság fűzött össze az ún. első bábéli dinasztiával. A dinasztia alapítója a város Ny-i részén hatalmas palotát építtetett; ebből levéltár is felszínre került. – Éanna területén további kultikus épületeket emeltek. Ezek közé tartozott Ur-Nammu nagy zikkuratja. A kassziták királya, Karaindas (ur. kb. Kr. e. 1430–1415) templomát – téglareliefeiből – szokatlan homlokzattal díszítette. Az asszír királyok is építkeztek ~ban; Asszurbanipál (ur. Kr. e. 668–631?) idejében a lakosság egy része áttelepült Szamariába és az asszír birodalomnak az Eufrátesztől Ny-ra eső más tartományaiba (Ezd 4,9 kk.; vö. 2Kir 17,24). A város csak az újbabilóniai korban és a perzsa időben nyerte vissza tekintélyét. Számos levéltár tanúsítja, hogy itt nemcsak közigazgatási központ volt, hanem a babilóniai irodalom és tudomány is virágzott; főleg az asztronómiát művelték. ÉK-en, a városon kívül ünnepi csarnok épült az újév ünneplésére, végül a

Szeleukidák idején emeltek egy nagy templomot Istár és Nanna tiszteletére, valamint egy hatalmas szentélyt téglából az ég istenének, Anunak és nejének, Antunak. A pártusok korából is ki lehet mutatni, hogy a város sűrűn lakott település volt. A városon kívül, É-on a két nagy dombsírban (tumulus) a Szasszanidák korából maradtak fenn felszerelési tárgyak.

út: 1. A nagy kereskedelmi utakon kívül, amelyek Kisázsiából és Mezopotámiából Palesztinán át Egyiptomba vezettek, Palesztinának saját ~hálózata is volt a városok és falvak összekötésére Jeruzsálemmel mint központtal és egymással. A legtöbb róm. ~at ismerjük, s mivel ezek rendszerint régi nyomokat követtek, a róm. kor előtti ~akra is következtethetünk belőlük. Ezek az ~ak rendszerint keskenyek voltak, karavánoknak készültek, s a teherhordó állatok egymás után haladtak rajtuk. – 2. A Biblia képes nyelvében az ember élete és egész életvitele ~. Az Isten útja kifejezés az ÓSz-ben egyfelől Isten tetteire utal, de jelentheti azokat az ~akat is, amelyeken az emberek Isten parancsára járnak. Az Úr útja az a magatartás, amelyre az embert Isten kötelezi. Van jó (vö. MTörv 30,15–20), ártatlan (Zsolt 101,2), igaz (1,6; Sir 11,15: Vg) ~, de ismeretes a bűnösök ~ja is (Zsolt 1,6); olyan ~, amely a békességre vezet (vö. Iz 59,8), de olyan ~ is, amely a halálba visz (Péld 14,12). Lehetséges valakinek (egy embernek) az ~jára lépni, az ~ján járni (1Kir 16,2), de jobban teszi az ember, ha Isten ~ján jár (2Kir 21,22), az igazság ~ján, amelyen Isten maga jár (Ez 18,25), ill. amelyet Isten mutat a törv.-ben (5,4 kk.); ez esetben az ~ a. m. 'törvény'. Izr. fiai tudják, hogy Isten kegyelmére van szükségük ahhoz, hogy Isten ~jait megismerhessék (Zsolt 25,4), sőt, hogy az embert Istennek kell elvezetnie az ~jaira. Már az ÓSz-ben megtalálható a két ~ra vonatkozó elképzelés (1,6; Jer 21,8: az élet ~ja és a halál ~ja); Kumránban a világosság és a sötétség ~jának nevezik (1QS 3,13–4,26). Vsz., hogy a zsidó szóhasználathoz kapcsolódva beszélt Jézus is ~ról tanítása gyakorlati következményeinek foglalataképpen (vö. Mt 22,16). Az ApCsel a keresztény tanításra vonatkoztatja az ~ héb. megfelelőjét (vö. pl. 9,2). Míg az ÓSz szóhasználatában az ~nak nem volt olyan célja, amely az embert vonzotta volna, amely felé az ember törekedett volna (Zsid 9,8), inkább az Isten parancsa határozta meg, addig az ÚSz szerint maga Isten az ~nak a célja (Jn 14,1–4; Zsid 10,19–22). Krisztus maga az ~, mert mint Fiúnak hatalma van rá, hogy tanítványait elvezesse Atyja házába (Jn 14,5 kk.).

utcanó: A fizetett ~ Izr.-ben is ismert volt (Ter 38,15–23: rossz nő). Az ÓSz több ~t is említ (Józs 2,1: Rácháb, a rossz hírű nő; Bír 16,1: szajha; 1Kir 3,16). Olykor a szülők sem riadtak vissza attól, hogy lányukat ~nek adják, bár ezt a törv. tiltotta (Lev 19,29). Vsz. a kultikus prostitúció sem volt teljesen ismeretlen (→ hierodulák). – Az ÚSz-ben Ráchábot a hite miatt említik (Zsid 11,31: bűnös életű nő; Jak 2,25). A tékozló fiú ~kre pazarolta vagyonát (Lk 15,30: rossz nők). Mt 21,31: az ~ket („cédákat”) a vámosokhoz hasonlóan nyilvános bűnösöknek tartották. Pál ap. a korintusiakat külön óvta az ~któl (1Kor 6,15: feslett nők). A Jel-ben az ~ („a nagy kéjnök”) Róma jelképe, aki felett Isten ítélkezik (17,1–6.15; 19,2).

utolsó ítélet: → ítélet.

utolsó vacsora: az ÚSz húsvéti vacsorája, melyet Jézus a → cenaculumban költött el tanítványaival. Előképe volt a → húsvét, melynek szertartási törv.-eit megtartva Jézus jelét adta szeretetének a → lábmosással, → búcsúbeszédével vigasztalta övéit, megalapította az → Eucharisziát, és → főpapi imája már átvezet megváltó szenvedésébe (Mt 26,20–29; Mk 14,17–25; Lk 22,14–38; Jn 13,1–17,26).

Uza, Uzza (héb. '[Isten v. Jahve] erő'): személynév. – **1.** Abinadab fia, aki a szekeret kísérte, amelyen a → ládát Kirjat-Jearimból átvitték Jeruzsálembe; kinyújtotta kezét az Isten ládája felé, ezért meg kellett halnia (2Sám 6,3–8). 1Sám 7,1: itt Abinadab fiaként Eleazár szerepel; ~nak vele való azonosítása annál kérdésesebb, mivel lehetséges, hogy ~ fiktív személy volt, akinek sorsa a láda szentségét szemléltette, s akinek a neve is utalt arra, hogy a láda az Isten hajléka volt (vö. Zsolt 132,8: „Indulj el, Uram, nyugalmad helyére, te és hatalmad ládája”).

Minthogy a tört. a Perek-Uza topográfiai név etiológiai értelmezésébe torkollik, lehetséges, hogy ez az elnevezés volt a magja, belőle kiindulva keletkezett. – **2.** 2Kir 20,18.26: itt az ~ kertje elnevezés elemeként az ~ Júda királya, → Uzija nevének lehet a rövidítése. – **3.** Lévi családfájának egyik tagja → Merári ágán (1Krn 6,14). – **4.** Benjamin törzsében az egyik nemzetség, ill. család őse → Gebában (8,7). – **5.** A fogság utáni időben a templomszolgák egyik csoportját Uzza fiai alkották (Ezd 2,49; Neh 7,51). – A név az ÓSz-en kívül más forrásokból is kimutatható (a nabateusok istennőként tisztelték Uzzát).

Uzija (héb. 'Jahve ereje'): Júda királya (ur. Kr. e. 781–740). Másik nevén → Azarja 1.

üdvösség: I. A fogalom. A héb. Bibliában az 'üdvösség' értelmet a jesa, jesuah, tesuah szavak hordozzák (a jasa többől, amely a. m. 'tágas', 'tágassá tenni', 'megszabadítani, megmenteni'); a LXX-ban szótéria, szótérion (a szódzó 'meggyógyítani, megmenteni, megőrizni' jelentésű többől) a Vg-ban salus, salutare, amely eredetileg katonai fogalmat jelölt: 'valaki számára teret biztosítani, az elnyomót fegyverrel elűzve, valakit az ellenség hatalmából kiszabadítani'. Ebben az értelemben Izr. bírái közül némelyek 'szabadító' címet viselnek (mósia: Bír 3,9.15; vö. 12,3; MTörv 22,27; 1Sám 11,3; 2Kir 13,5) és így a kivívott győzelem is 'üdv', 'üdvösség' (Bír 15,18; 1Sám 11,9.13; 19,5; 2Sám 19,3; 23,10.12; Zsolt 20,7.10; 21,4; 44,4.8; 144,10; 1Mak 5,62). De ugyanígy nevezik Izr. fiai a más bajból, veszedelemből való szabadulást és az ehhez nyújtott segítséget is. A Bibliában természetesen Isten különleges módon is szabadító, üdvözítő. Nemcsak akkor bizonyult annak, amikor kiszabadította népét (→ kivonulás Egyiptomból; Kiv 14,30; 15,2; MTörv 32,15; Zsolt 106,21; ApCsel 7,25), hanem Izr. fiai meg voltak róla győződve, hogy valójában az emberek által kivívott szabadulás is Jahve győzelme (Bír 6,36; 1Sám 11,13; 19,5; 2Sám 23,10.12; 2Kir 5,1; 13,17; 1Krn 11,14). De Jahve nemcsak a nép egészének adott ~et, szabadulást, hanem gyakran azok javára is közbelép, akik erre kérik. Ha ilyenkor v. hasonló esetekben arról van szó, hogy valamely konkrét történelmi helyzetbe nyúl Isten bele szabadulást szerezve, akkor ez sok helyen úgy szerepel a szövegekben, mint átfogó, egyetemes ~, v. amikor a tört. végén bekövetkező végérvényes ~ről van szó, akkor eszkatologikus (→ eszkatológia), ill. amikor arról van szó, hogy Isten a Messiás által adja, akkor messiási ~ (→ messiásvárás). Ez az ~ Izr. fiai ~várásának voltaképpen tárgya, és gyakran úgy találkozunk vele, hogy 'Isten ~e, ill. az (én) ~em v. az ~' (Ter 49,18; Iz 45,8; 49,8; 51,5 kk. 8; 56,1; Zsolt 12,6; 50,23; 67,3; 91,16; 119,123.166.174; Lk 1,77; Jn 4,22; ApCsel 4,12; 16,17; Róm 11,11; 2Kor 6,2). Tágabb értelemben felfogható ez az ~várás az eljövendő boldogság idejeként is, amire Izr. várakozott, de szűkebb értelemben úgy is, mint a jövő várásának az a formája, amikor a boldogság idejének elérkezte Isten győzelmének gyümölcse; ez a győzelem jelenthet szabadulást az elnyomástól, az ellenség hatalmából, valamilyen nyomorúságból és a bűnből. Rokon értelmű az ~gel a → megváltás, de ez egy kissé jogi színezetű; az (örök) → élet is felfogható az ~gel rokon értelműnek, ha ez utóbbi a minden gondtól, bajtól mentes, örökké tartó lét teljessége. – II. Az ~ kibontakozása a szó szorosabb értelmében. – A) Az ÓSz-ben. 1. A legrégebb szövegek, amelyek arról szólnak, hogy Jahve ~et szerzett Izr.-nek, Izr. tört.-ének olyan kiemelkedő eseményeire vonatkoznak, mint az Egyiptomból való kivonulás (Kiv 15,2; Oz 13,4), a fosztogató midianita csapatok kiűzése (Bír 6,37; 7,2.7; 10,12), a filiszteusok igájának lerázása (15,18; 1Sám 9,16; 19,5; 2Sám 23,10.12). Így ismerte meg a választott nép Jahvéban szabadító Istenét, ezért magasztalja a MTörv 33,29 Izr.-t Jahve által megszabadított népként, s ezért tekintik Izr. fiai ~ük sziklájának Istent (32,15; 1Sám 14,23?; Zsolt 68,20; stb. Iz 17,10; Mik 7,7). Épp ez adja a próf.-knak a reményt, hogy Jahve – még ha megbünteti is Júdát, akkor is – könyörületes lesz. Csak Szof 3,17 (Oz 1,7 későbbi glossza!) kapcsolja hozzá az ~ terminológiájához az eljövendő boldogságot, amellyel Isten, „az erős Szabadító” ajándékozza majd meg a választott népet, miután végrehajtja az ítéletet és haragja lecsillapul. Kifejezett ~várással először csak Jeremiásnál találkozunk. A próf., akit mélységesen áthatott a

meggyőződés, hogy nem a bálványok (Jer 2,27 kk.; 11,12), hanem Jahve Izrael ~e (3,23; 14,8 kk.), nem csupán személyes ~et várt Jahvétól (15,20; 17,14), nem is csak Júdának az akkor épp régóta tartó és éhínséget okozó aszálytól való megmentését (15,20; 17,14) v. pedig – föltéve, hogy a nép megtér – az É-ről fenyegető veszedelemtől való megszabadítását remélte, hanem a messiási ország megszilárdulását is, amelyben egy új Dávid uralma alatt jog és igazságosság uralkodik. Ennek kezdetét az ~ képében mutatja be a prof.: megszabadul Júda (23,6 = 33,16). A 31,7: szintén eszkatologikus értelme van az ~nek, de már a → maradéknak jut csak osztályrészül; 30,10 kk. = 46,27: itt a fogságból való szabadulást jelenti a szintén eszkatologikus értelemben vett ~. Hab 3: itt az ~ katonai értelme kerül előtérbe (vö. 3,8 kk. 11 kk.); szemléletesen leírja, hogyan szabadítja meg Jahve az elnyomott népet a kivonulásra és a sinai szövetségkötésre emlékeztető teofániában (vö. 3,8.13.19). – Ezekieltől szintén nem állt távol az ~ gondolata, jóllehet nála a restauráció gondolata állt inkább előtérben. De kiemelendő, hogy ő az ~várását transzponálta, nála az ~ már nem politikai értelemben vett szabadulás (vö. Ez 34,22), hanem elsősorban a nép kiszabadítását jelenti az elnyomónak tekintett bűn, tisztátalanság hatalmából (36,29; 37,23). – 3. Deutero-Izajásnál az ósz-i ~várás (más témákkal összekapcsolódva), mint Isten igazságossága (Iz 45,21: *justitia salvifica*) és a megváltás: Isten Izr. megváltója (43,3.11–14; vö. 41,14; 44,24; 47,4) eléri tetőpontját, amelyet már a gyakori szóhasználat is jelez (21-szer kerül szóba az ~ fogalma). Jóllehet az ~ terminológiájával nem találkozunk a szövegekben, amelyek a Bábélből való visszatérést úgy állítják elének, mint egy második Egyiptomból való kivonulást (41,17–20; 43,16–21; 48,20 kk.), Deutero-Izajás ~várását ebben a megvilágításban kell szemlélnünk. Ezenkívül az új teremtés gondolata (41,20; 45,8; 48,7) is jellemzi ezt az ~várását, mert Izr. ~ét egy rendkívüli kegyelemnek tulajdonítja, amely Isten irgalmának köszönhető (46,13): váratlan ajándék (51,5). Ebből a hitből a népnek olyan bizalmat kell merítenie, hogy minden nehézségen felülemelkedhessen (43,3 kk.). Ennek az ~várásnak nem csupán a fogságból való szabadulás és Izr. újraegyesítése a tárgya (49,6), nem is Izr. elnyomóinak megbüntetése (49,25 kk.; vö. Szof 3,9), az ország (Iz 49,8) és a város (52,1.8 kk.; vö. 60,16.18; 62,1.11) helyreállítása, hanem elsősorban Jahve országának (52,7) megalapítása; egy ilyen ~várását foglal magában Jahve törv.-einek ismerete, amely most nem kő táblán, hanem az isteni igazságosság (51,4) tényeként áll Izr. fiai előtt; ez olyan gondolat, mint amelyet a szív törv.-ével (Jer 31,33) analóg módon kell érteni. Jellegzetes ennek az ~várásnak az egyetemessége (Iz 45,22; 49,6; 51,5), amely itt sokkal határozottabb megfogalmazású, mint pl. az 51,5-tel rokon 4,3 esetben, ahol még Sion a központ, ahova minden népnek föl kell vonulnia. Végül: a várt ~ örök ~ (45,17; 51,6.8). – 4. A restauráció során az ~várás válságba került. Zakariás azt remélte, hogy az ~ ideje még az ő életében megkezdődik (Zak 8,7.13) és Izajás is meg volt róla győződve, hogy az ~ közel van (Iz 56,1); mintha egy kis csalódás ért volna némelyeket, hogy ez nem következett be (59,1). Ezért a prof.-k hangsúlyozták, hogy ennek okát nem Jahvéban kell keresni, hanem a nép bűneiben (59,2–14). Ez alapul szolgált a harag, az igazságszolgáltatás napjának várásához (59,15–20; 63,1–6), amely a bűnösöknek bűnhődést hoz, de akik „megtérnek gonoszságukból”, azoknak ~et. Izajás apokalipszisében még egy új mozzanat is járul az eddigiekhez: a halál végérvényesen eltűnik (25,7 kk.), de burkoltan már 45,17 és 51,6.8 is tartalmazza ezt a gondolatot. – 5. Érthető, hogy Izr. ~várása a zsoldároknak is kifejeződik. A várt ~ olykor itt is katonai értelemben véve (= mint felszabadítás) fogalmazódik meg (Zsolt 76,10; 108,7; 118,25; vö. 20,7; 106,47), s az elhurcoltak összegyűjtését és hazatelepedését (14,7; 106,47), Jeruzsálemnek és Júda lerombolt városainak újra fölépítését (69,36; 80; 85,5) és az ebből fakadó örömet, boldogságot (132,14–18) jelenti. A 65,5; 67,3 kk.; 98 Deutero-Izajásra emlékeztet. Mint Mikeás prof. (Mik 7,7), a zsoldárosok is a nép üdvözítő Istenében látják szabadulásuk biztosítékát, akár személyes ellenségeik kezéből való megszabadulásról (Zsolt 7,2; 12,6; 17,7; 22,21 kk.; 31,2 kk. 17; 54,3; 69; 71,2 kk.; 86,2.16; 109,26.31; 138,7 stb.), akár valamely betegségben (6,5; 9,14 kk.) v. más bajban

(69,2) kapott segítségről van szó; ezeket sokszor személyes bűneik büntetésének tekintették. Minthogy az ~, a szabadulás föltételezi ezeknek a bűnöknek a megbocsátását, a szóban forgó személyes ~ e helyeken szellemibb színezetű. 91,16: itt az ~várás összekapcsolódik a hosszú étellel; vö. 68,20 kk., ahol az ~hez az a gondolat kapcsolódik hozzá, hogy Jahve a halál kapujának ura: megóv a haláltól. Határozatlanabb, ezért szuggesztívebb az ~várás a következő helyeken: 50,23; 51,14; 62; 70,5 kk.; 119,123.166.174. Hogy a zsoltárosok tudatában voltak az ~várás erkölcsi alapjának, az abból a meggyőződésükből következik, hogy csak az alázatos és megtört szívűek nevezhetik Jahvét szabadítójuknak, üdvözítőjüknek (18,28; 24,4 kk.; 34,19; 37,39–40; 116,6; 119,155; 145,18 kk.; 149,4). – B) Az ÚSz-ben. Az ÚSz szerzőinek meggyőződése, hogy a Názáreti Jézus az ósz-i ~ beteljesedése. Ez már abban kifejeződik, ahogy Simeon – Deutero-Izajás hatására – a kis Jézust köszöntötte (Lk 2,29–32; vö. ApCsel 4,12). Ezért az ÚSz Istenen kívül (Lk 1,47; 1Tim 1,1; 2,3; 4,10; Tit 1,3; Júd 25) Jézust is – kifejezetten – Üdvözítőnek, Megváltónak (szótér) nevezi (Lk 2,11; Jn 4,42; ApCsel 5,31; 13,23; Ef 5,23; Fil 3,20; 2Tim 1,10; Tit 2,13; 2Pét 1,1.11; 1Jn 4,14). Jóllehet Lk 1,71 kk. némileg még az ósz-i felfogást tükrözi (az ellenség kezéből kiszabadulva szolgálni Istennek), Mt 1,21 Jézus nevének magyarázatakor már sokkal határozottabban érzékelteti, mint az ÓSz, hogy az ~várás negatív értelemben a büntől való szabadulást jelenti (vö. Lk 1,77; 7,49 kk.; 1Tim 1,15), amely más helyeken úgy szerepel, mint szabadulás az Isten (eszkatologikus) haragjától és az ítélettől (Róm 5,9; Jn 12,47; vö. 1Kor 5,5; 1Tesz 1,10; 5,9), megmenekülés a kárhóztól (Fil 1,28; vö. Mt 18,11; Lk 6,9; 19,10; 2Kor 2,15; Jak 4,12), az (örök) haláltól (5,20; vö. 2Kor 7,10), a tüztől (Júd 23), v. pedig kimenekülés „ebből a romlott nemzedékből” (ApCsel 2,40; → eón). Pozitív értelemben az úsz-i ~várás tárgya mindenekelőtt az élet; a boldogság a. m. átkerülni a halál országából az élet országába (Ef 2,5), Isten mennyei országába (2Tim 4,18), aminek eredményeképpen az ember részesévé válik Isten dicsőségének (2,10). Jól lehet ez az élet eszkatologikus és a boldogságunk még csak „reménybeli” (Róm 5,10; 8,24; 13,11; Mt 10,22; 24,13; Mk 13,13; 1Kor 1,18; 1Tesz 5,8 kk.; Zsid 1,14; 9,28; 1Pét 1,5), bizonyos értelemben mégis adva van (elővételezett eszkatológia: Ef 2,5.8), mert az ~ folyamatosan fakad abból az életből, amely Krisztus feltámadásával elkezdődött (Róm 5,10). Az ember kegyelemből kapja (ApCsel 15,11; Ef 2,5.8; Tit 3,5) a Jézusban való hit által (Lk 8,47 kk.; ApCsel 16,30 kk.; Róm 10,9; 1Kor 1,21); ezt a hitet valljuk meg a keresztségben (Mk 16,16; Tit 3,5; 1Pét 3,21). Vannak nehézségek, amelyeket le kell győzni; az örök ~ért le kell mondani az ideig való javokról (Mt 16,25; Mk 8,35; Lk 9,24). Az emberiség ~ének nagy ellensége a Sátán (8,12). Bár az ÚSz kifejezetten soha nem említi, hogy az ~ a Sátán hatalmából való kiszabadulás, ez mégis félreérthetetlenül következik olyan szövegekből, mint Mk 3,23–27 és ApCsel 26,18. Ez az ~ elsősorban Izr.-nek szól (Lk 1,69.77; 2,11; 19,9; Jn 4,22; ApCsel 13,23), de miután Izr. vonakodik elfogadni, a pogányok részesednek belőle (Róm 11,11), mert Istennek az az akarata, hogy minden ember üdvözljön (1Tim 2,4; 4,10; vö. Lk 3,6; Jn 3,17; 12,47; ApCsel 28,28; Tit 2,11); ezért Jézus a világ üdvözítője (Jn 4,42; 1Jn 4,14), a kapu, amelyen át eljutunk az ~re (Jn 10,9).

üdvösségtörténet: → Szentírás, → történelem, → történetírás, →üdvösség.

üdvösségvárás: → megváltás, → üdvösség.

üldöztetés: A Bibliában az üdvösség történetének egyik legalapvetőbb jelensége: az első bűnbeeséstől (Ter 3) egészen a világ végéig, az üdvösség teljessé válásáig (Jel 12; 17,19) minden Isten-ellenes erő megkísérli, hogy az Istenhez kötődő embert elszakítsa Urától. A műszóhasználatot a katonai nyelvből veszik át Izr. fiai (pl. Józs 23,10), jóllehet Izr.-nek mint Isten választott népének az ~ legősibb megtapasztalásai közé tartozott. Elsősorban a nép vezetőinek (pl. Mózes) és a próf.-knak (Illés, Ámosz, Jeremiás) kellett sok ~t vállalniuk. A teol.-i reflexió fejlődésével a vallási szempontoktól motivált ~ hovatovább messiási jelleget öltött, tisztultabb v. kevésbé tisztult formában (pl. Isten szolgálja v. a szenvedésről szóló

zsoltárok zsoltárosa). Ez a kiteljesedés az idők teljességének (→ idő) közeledtével egyre fokozódik. Ez elsősorban az → apokaliptikában figyelhető meg, ahol a gonosz hatalmába esett világ kifejezetten ellenséges magatartást tanúsít, és minden erővel igyekszik → Isten országának elérkezését feltartóztatni. Így az üldözések a végső pusztulás előjelei közé tartoznak (Lk 21,12; vö. 1Pét 4,12 kk.). Némelyik kumráni iratban világosan megfogalmazódik az az eszkatologikus szerep, amelyet az üldözések az idők végén betöltenek (elsősorban: 1QpHab, 1QM és 1QH, de kevésbé: 1QS), úgyhogy a teol.-ra és az erkölcsstanra is kihat (az „~ etikája”, amely kizárja az állhatatlanságot, ingadozást). Az üldözések sora Jézusban üdvösségtört.-ileg eléri a tetőpontját (vö. Mt 23,24 kk.; ApCsel 7,52): Jézus üdvösséget szerző tetteivel teljesen egyértelművé válik, hogy az üldözéseknek értelmük volt, fontos szerepet játszottak Isten üdvözítő tervében. Jézus követése szükségszerűen ~t von maga után (Jn 15,20), amelyet nemcsak Jézus tanúinak, az ev. hirdetőinek kell vállalniuk (Mt 10,23; Lk 21,12; vö. Mt 13,21), hanem azoknak is, akik a tanításukat befogadják, ha azt akarják, hogy az megteremje a gyümölcsét is bennük (vö. 13,21); gyakran a közösséget, az Egyh.-at veszi célba az üldöző hatalom (pl. ApCsel 8,1). A Hegyi beszéd szerint boldogok, akik üldözést szenvednek (Mt 5,10 kk.). Az 5,44: arra szólítja fel Jézus a tanítványokat, hogy üldözőikért is imádkozzanak (vö. Róm 12,14). A szinoptikus hagyományban Jézus egyfelől állhatatosságra és bátorságra buzdít az ~ közepette (vö. Mt 10,24–39; Mk 10,30), sőt arra tanít, hogy a halálra is készen kell állni (Mt 10,21), másfelől viszont óva inti a tanítványokat, nehogy könnyelműen vitákba bonyolódjanak, inkább meneküljenek el (10,23; vö. ApCsel 13,50). – Pál ap. jól ismeri az ~t, hiszen kezdetben ő maga is üldözte Krisztus híveit (9,5; 22,7; Gal 1,13; Fil 3,6), majd az Úr akaratából neki is bőséges része lett az ~ben (1Kor 4,12; 2Kor 4,9; Gal 5,11; 2Tim 3,11). Személyes tapasztalatából fakad a meggyőző erő, amikor az ~ről ír (Gal 4,28–31; 6,12; 2Tesz 1,4.6–8; vö. 2Tim 3,12). Az üldözőket az Ev.-ok nem határozzák meg közelebbről; az ApCsel szerint elsősorban a zsidók közül kerültek ki (4,1 kk.; 5,17 kk.; 8,1 kk.), akik Pálnak sem tudták megbocsátani, hogy megtért Krisztushoz (13,50). Olykor az üldözés a családból indul ki (vö. Mt 10,21.36) v. a zsidókeresztény testvérek köréből (vö. Gal 5,11); a róm.-aktól csak ritkán és közvetve (Jel 17,5–6).

ünnep: I. Az ÓSz-ben. Mint minden népnek, Izr. fiainak is voltak ~ei. Megünnepelték a családi élet bizonyos eseményeit: a körülmetélést (Ter 17), a gyermek elválasztását (21,8), a menyegzőt (29,22), a temetést (50,10); a társas életben ~ volt a győzelem (Kiv 15), a böjt (Zak 8,18), a király trónra lépése (1Kir 1,38–40). Az eredeti → naptárt elsősorban az → évszakok, valamint a földművelés és az állattenyésztés határozta meg. A → szombaton és az → újhold napján, s talán az → újév ünnepén (→ évkezdet), a → szombatéven és a → jubileumi éven kívül főleg a nagy tavaszi, nyári és őszi ~ek tartoztak bele az ~i naptárba: a → kovásztalan kenyér ~e az árpa aratásának megkezdésekor, a hetek ~e a búza learatása után (→ pünkösöd) és a → sátoros ünnep az olajbogyó és a szőlő leszüretelése után, valamint a birkanyírás (pl. 1Sám 25). Hogy ezeket az ~eket kezdettől fogva meghatározott napokon tartották volna meg, az nem vsz. Az aratás ideje évről évre és vidékenként is változott Palesztinában az időjárási viszonyoktól függően. Ezekhez a természeti ~ekhez, amelyeket a szomszédos népek is megültek, Izr. fiai körében (részben nagyon korán) üdvösségtört.-i motívumok kapcsolódtak. Ez nem jelentette az ~ eredeti jelentésének háttérbe szorítását; a rítusok kibővítésével v. átértelmezésével új elemek járultak a régi tartalomhoz. Ezeknek az ~eknek megülésekor a nép jelenvaló eseményként élte át, amit Jahve a tört.-ben népe üdvösségére végbevitt annak zálogaként, hogy a jövőben is vele lesz, főként pedig a várt messiási kor eléréseinek reményét ébren tartva. – A legrégebbi idők ~i szokásait illetően ismereteink nagyon gyérek, mert a szerzők nem írták le őket pontosan, hanem föltételezték ismeretüket. Többen megkísérelték (S. Mowinckel, A. Alt, G. von Rad, A. Weiser, H.-J. Kraus), hogy a → kultuszt, az ősi hagyományokat, a zsoltárok és énekek keletkezési

körülményeit („Sitz im Leben”) alapul véve és alaposan megvizsgálva pontosabban is feltárják az ~i rítusokat, v. hogy még további ~eket fedezzenek fel (→Jahve trónra lépésének ünnepe, a szövetség megújításának ~e stb.). A fogság után az ~ek naptára bővült néhány emléknappal: → purim, → templomszentelési ünnep, → Nikanor-~. Az → engesztelés napja szintén későbbi időből való, de biztosra vehető, hogy ősi elemek rejlenek benne. – A → Kumránban élő közösség ~ei nagyrészt megegyeztek az ortodox zsidókéval (vö. 1QS 1,15), de saját naptáruk szerint ülték meg őket. Minthogy az engesztelés gondolata központi szerepet töltött be a szektában, az engesztelés napja is különleges helyet foglalt el ~eik sorában. 1QS 1,18–2,18: a szövetség megújítása évenként visszatérő ~ének leírása (vsz. azonos a hetek ~ével); 1QS 9,26–10,8: imádság minden nap, minden szombat, minden hónap, minden negyedév, év, szombatév és jubileumi év kezdetére. – II. Az ÚSz Izr. fiainak ~ei közül csak a szombatot, a húsvétot (pászka), a pünkösdöt, a sátoros ~et, a templomszentelési ~et és a rendszeres böjtöket említi. Jézus együtt ünnepelt népével; de a húsvéti lakomának az → Eucharisztia megalapításával új értelmet adott. Az ősegyh. ezen az úton indult el (ApCsel: a Templom látogatása), de a szombatot felváltotta a vasárnap, és ezzel saját keresztény naptár alakult ki. Újabbán megkísérelték, hogy nemcsak az ÓSz kv.-einek, hanem az Ev.-oknak a szerkezetét is úgy magyarázzák, hogy a különféle egységeket azokhoz az ~ekhez kapcsolják, amelyeken az istentiszteleten felolvasták őket (Ph. Carrington, J. van Goudoever).

ürmérték: A bibliai időkben külön neve volt a folyadékok és a szemes termények ~einek, térfogatuk azonban csak kevésbé különbözött. Száraz anyagok legkisebb mértékegysége volt a kab (kb. 1,2 l); ennek hatszorosa a sea (kb. 7,2 l), ennek háromszorosa az éfa v. véka (kb. 22 l), s ennek tízszerese a homer, amit kor-nak is neveztek (kb. 220 l). – Folyadékok esetében a legkisebb egység a log (kb. 3 dl), ennek tizenkétszerese a hin (kb. 3,6 l), ennek hatszorosa a bat (kb. 22 l), s ennek tízszerese a homer (kb. 220 l). – Száraz anyagoknál tehát 1 homer = 10 éfa = 30 sea = 180 kab; folyadékoknál 1 homer = 10 bat = 60 hin = 720 log. – Mint látható, a tízes és tizenkettes számrendszer keveredése mutatkozik. A hellén korban általánossá vált a „mérő”, a 39 literes korsó, s ehhez viszonyították a többi mértékeket. A kánai menyegző „két-három mérős” korsói tehát kb. 100 liter vizet tartalmaztak (Jn 2,6).

üröm: kellemetlen szagú, keserű virágú cserje (*Artemisia absinthium*). Minden undorítónak, keserűnek, sőt később mérgezőnek is a neve, ill. foglalatja (MTörv 29,18; Péld 5,4; Jer 9,15; 23,15; Siral 3,15–19; Ám 5,7; 6,12). Jel 8,10 kk.: egy égből lehullott csillag neve (gör. Apszintosz), amely a földön a víz egyharmadát keserűvé tette, úgyhogy sok ember meghalt tőle.

üstdob: → dob.

üszög: → gabona.

üveg: Az ókorban összehasonlíthatatlanul értékesebb volt, mint napjainkban; az arany mellett szerepel (Jób 28,17); tálakat, kelyheket stb. készítettek belőle. Szamariában találtak átlátszó ~ből való palackokat és vázákat. A róm. kor előtt öntötték; az ~öntés főleg Egyiptomban és Föníciában (→ Szárepta) virágzott. Az ~fűvást a róm. korban találták fel; híresek voltak a föníciai ~ek. Josephus Flavius Akko öblében ~ homokot említ; lehetséges, hogy ezzel azonos „a homok rejtett kincse”: MTörv 33,19. 1965/66: kiástak itt egy ~ hutát a Kr. u. 4–5. sz.-ból. – A Jel-ben a színarany fényes (tükörfényes!) mint az ~ (21,18.21), és Isten trónja előtt csillogó ~tenger van (4,6; → égboltozat).